

ولامی پرسپاری تاقیکردنه وهی (۲)

پ ۱ / گرنگترین رووبار کانی کوردستان بریتین له :

له خاکی کوردستاندا زیاتر له چوار رووباری گه وره سه رچاوه ده گرن، که بریتین له:

- ۱- رووباری ئاراس: دریژاییه که ی ۹۲۰ کم، له ناوچه ی (بینگول) له تورکیا سه رچاوه ده گریته و ده رژیته ده ریای قه زوین. له گرنگترین لقه کانی له نیو خاکی کوردستاندا : (چه می ئارپا و چه می دیگور و هی دیکه).
- ۲- رووباری دیجله: له ده ریایچه ی (گولجوک) سه رچاوه ده گریته. دریژاییه که ی له سه رچاوه که یه وه تا کو له گهل رووباری فورادا تیکهل ده بیت (۱۹۰۰) کم، دریژاییه که ی له نیو خاکی کوردستاندا له ده ورووبه ری ۸۴۷ کم، که به زه واییه کانی عیرا قدا به ره و خوار تیده په ریته تا له نزیک شاری (به سرا) له گهل رووباری (فورات) تیکهل به یه ک ده بنه وه و (که نداوی عه ره ب) پیکده هیتن. هه ندی له لقه کانی بریتین له : (چه می به رکیلین، رووباری خابوور، زابی گه وره، زابی بچووک، ئاوی سیروان، رووباری عوزیم،...هتد).
- ۳- رووباری فورات : له دوو سه رچاوه پیکدیته، یه کیکیان (فرات سو) له دملو ته په هه لده قولیته له باکووری ئه زورپم، سه رچاوه که ی تریش (مراد سو) له (ئولوداغ) که ده که ویتته نیوان چیاپی (ئه رارات و ده ریایچه ی وان) ئه م دوو لقه ش له باکووری (ئالازیغ) ده گنه یه ک رووباری فورات پیکده هیتن. دریژی رووباری فورات له سه رچاوه که یه وه تا ده گاته ئه و شوینه ی که له گهل رووباری دیجله یه کده گریته وه و که نداوی عه ره ب پیکده هیتن، ۲۸۰۰ کم، که ۲۱۷۰ کم به خاکی کوردستاندا تیده په ریته. بویه ش به دریژترین رووباری کوردستان داده نریته.

- ۴- رووباری قزل ئوزون: ئه م رووباره له روژئاوای شاری (دیوانده ره) ی کوردستانی روژه لات (ئیران) سه رچاوه ده گریته، له باشووری شاری (په شت) که پی ده لین (سفیدرود) ده رژیته ده ریای قه زوین.

پ ۲ / تاوانه کانی جینۆساید به رامبه ر به کورد

- ۱- کوشتن و قهرکردنی ده یان هه زار که س و شوین بزرکردنی ده یان هه زاری دیکه له ژن و مندال و پیر و لاو، به تاییه تی له شالاوه کانی ئه نفال.
- ۲- به کارهینانی چه کی قه ده غه کراوی کیمیاوی له بالیسان و شیخ وه سان و هه له بجه و بادینان و چه ندان گوند و شوینی تر.
- ۳- ویرانکردنی زیاتر له ۴۵۰۰ گوند و چه ند قه زا و ناحیه یه ک.
- ۴- سوتاندن و روخاندنی هه زاران قوتابخانه و مزگه وت و بنکه ی ته ندروستی و دامه زراوه فه رمییه کان.
- ۵- تالانکردنی مال و مولکی گوندنشینه کانی کوردستان.

6- دستگرتن بهسەر زهوی و زاری ژمارهیهکی زۆر له گوندنشیان، گوایه له سنووری (زهوییه قهدهغهکراوهکان)دان.

7- شیواندن و ویرانکردنی ژیرخانی ئابووری کوردستان، ئهویش لهریگای سوتاندن و لهناوبردنی پیشهیی کشتوکال و ئازهلداری. ئهمه جگه له شیواندنی باری کومه لایهتی و دهروونی و پهروهردیهیی و روشنبیری خهلکی کوردستان

8- تهعربیکردنی خاکی کوردستان، له ریگای کۆچپیکردن و راگواستنی کورد له کومه لیک شار و گوندی زۆر و نیشتهجیکردنی عه رهه له شویینی ئەوان.

پ3/ گرنگترین نه رکهکانی زمان بریتین له :

1- زانیاری و هه وال گه یاندن:

ئهم ئه رکه به ئه رکیکی هه ره سه رهکی زمان ده ژمیردرئ، چونکه مرؤف به هوییه وه له ده ورره هری خوی دیارده کات و ده دیویت و ده یه ویست بوون و نه بوون و راستی و ناراستی دیارده کان پیشان بدات ، که واته ئهم ئه رکه په یوهندی به زانین و هۆشی مرؤفه وه هه یه، بۆیه به کارهینانی ئهم ئه رکه زۆر له هه موو بوارهکانی ژیان و په یوهندی کردن، وه کو:

_ ئاو له په ی سفر ده به ستیت و له په ی سه دی ده کو لیت.

_ به شی زۆری دانیشتوانی ئهم شاره بی ئاگان.

2- پرسیارکردن:

مه به ست له پرسیارکردن ده ستختنی زانیاریه به واتای ئه وه ی به هوی پرسیارکردنه وه قسه که ر ده توانیت که لیتیک یان چه ند که لیتیک له زانیاری خوی به رامبه ر به دیاریدهیه ک پر بکاته وه، وه کو -- له کو ی ده ژی؟ -- ئهم کتیبه ت به چه ند کر ی؟ -- که ی امتیحانه؟

3- هه ست ده رب رین:

هه ست و ئاره زوی قسه که ر به رامبه ر به دیاردهکانی ده ورره ده رده خات، ده توانین بلین هه موو جنیو و پیاه لدان و زه م کردن هه مووی ده چیته خانه ی ده رب رینه وه، -- ئوخه ی کاره که م ته واو کرد.

4- ئه رکی ورژاندن:

کاتیگ زمان به ئه رکی ورژاندن به کار دیت که هه ست و ئاره زوییه کی تایبه ت له گو یگر یان خوینه ر دروست بکات، به واتای ئه وه ی گو یگر بوروژیت و دلی خۆش بکات یان به پیچه وانه وه دلی ناخۆش بکات، ئهم به کارهینانه ی زمان له نوکته و گپرا نه وه و پرو پاگهنده و ترا جیدیدا زۆر تر ده رده که ویست.

۵- فرماندان:

کاتیک قسه‌کەر بیه‌وی کاریک به گویگر راپه‌ریننی ساده‌ترین فرمانیشی له شیوه‌ی داخوازی دایه. وه‌کو:
-- فرموو دانیشه -- مه‌یه ژووری -- ده‌بی مندال له‌گه‌ل خۆتان نه‌هینن

۶- راپه‌راندن:

له‌و گوتنانه دهرده‌که‌ویتی که خۆیان بریتین له راپه‌راندنی کاریک به واتای ئه‌وه‌ی له جیاتی ئه‌وه‌ی
قسه‌کەر کاریک به گویگر راپه‌ریننی و گوتنه‌که‌شی راپه‌راندنی کاره‌که‌یه، وه‌ک:

-- سویند ده‌خۆم راست بلیم -- وا ئه‌و کۆبونه‌وه‌یه دوا‌یی پی ده‌هینم

دوو سیفه‌تیان هه‌یه رسته‌ی ئه‌رکی راپه‌راندن:

۱- به‌که‌سی یه‌که‌می تاک (من) یان کۆ (ئیمه‌) یه .

۲- له شیوه‌ی به‌لیندان یا ناوان

۷- ئه‌رکی جی خوشکردن:

ئهم ئه‌رکه پیشی ده‌وتری ئه‌رکی کۆمه‌لایه‌تی زمان و زیاتر له‌و گوتنانه دهرده‌که‌ویتی که رۆژانه به
کاردیت به‌سه‌ر زاری هه‌موو که‌سیکه‌وه‌یه بۆ مه‌به‌ستی خۆ بردنه پیشه‌وه و بار و شوین خوشکردن و
خۆ چه‌سپاندنه له‌ناو کۆمه‌لگادا، وه‌ک: ئه‌و وشانه‌ی بۆ سلاوکردن و خوا حافیزی و چاک و چۆنی
به‌کاردیت (باشی، چاکی، شه‌وباش، خواحافیز، خوات له‌گه‌ل) ئه‌مانه هه‌رچه‌نده به زۆری له شیوه‌ی
پرسیاردان، به‌لام بۆ پرسیار به‌کارنایه‌ت، به‌لکو قسه‌کەر بۆ ئه‌وه به‌کاردیننی خۆی له گویگر نزیک بکاته‌وه
و نیشانبدات که گویگر ده‌ناسی و هیچ ناخۆشییه‌ک له نیوانیان نییه.

پ/۴

۱/ جیاوازی نیوان زمان و دیالیکت

۱- زمان لایه‌نیکی گشتی و سنووریکی فراوان ده‌گریته‌وه و تاراده‌یه‌ک هه‌موو دیالیکته‌کان له خۆ ده‌گریت،
به‌لام دیالیکت ناوچه‌یه‌کی سنووری جوگرافی دیاریکراو له خۆ ده‌گریت.

۲- زمان کۆی هه‌موو ئه‌و جیاوازیانه ده‌گریته‌وه که له نیوان دیالیکته‌کانی زماندا هه‌یه، به‌لام دیالیکت
له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌و جیاوازیانه دروست ده‌بیت که له‌ناو زماندا هه‌یه.

۳- زمان په‌یوه‌سته له‌سه‌ر بنه‌مای له‌یه‌کتر نه‌گه‌یشتن، به‌لام دیالیکت په‌یوه‌سته به بنه‌مای له‌یه‌کتر گه‌یشتن،
واته ئه‌گه‌ر دوو قسه‌کەر له‌یه‌کتر گه‌یشتن ئه‌وه پیی ده‌وتریت زار، به‌لام گه‌ر له‌یه‌کتر نه‌گه‌یشتن ئه‌وه
ده‌بیت به دوو زمانی سه‌ربه‌خۆ.

٤- زمان به پیتی رهگهزی ئەندامانی کۆمهڵ ناگۆریت، به لām دیالیکت به پیتی رهگهز و جوگرافیا و دابهش بوونی چینهکانی کۆمه‌لگه دابهش ده‌بیت.

٢/ دابهشبوونی دانیشتوانی کوردستان به پیتی بیکهاتهی نه‌ته‌وهی

١- کورد:

گه‌وره‌ترین نه‌ته‌وهو یه‌که‌م نه‌ته‌وهیه که له سه‌ر ئەم خاکه ده‌ژی، به گوێره‌ی ئاماری ١٩٩١ رێژه‌ی ٢١٪ دانیشتوانی کوردستان پیکدین.

٢- تورکمان: ژماره‌یه‌ک له دانیشتوانی کوردستان پیکدین و ده‌باره‌ی ره‌چه‌له‌کیان دوو بیروپا هه‌یه، یه‌که‌میان پێیان وایه ده‌گه‌رێته‌وه بۆ ئەو سه‌ربازه کوردانه‌ی، که عوسمانیه‌کان له شکرێکیان لی دروست کرد دژ به سه‌فه‌وییه‌کان، بیروپا‌ی دووهمیش ئەوه‌یه، که ده‌گه‌رێنه‌وه بۆ ئەو که‌سانه‌ی که له سه‌رده‌می عوسمانیه‌کاندا فه‌رمانبه‌ربوون.

٣- عه‌ره‌ب :

سه‌ره‌تای په‌یدا بوونیان ده‌گه‌رێته‌وه بۆنیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی حه‌وتی زایینی که شوینی بنه‌ره‌تیان ده‌گه‌رێته‌وه بۆ نیمچه‌ دوورگه‌ی عه‌ره‌ب و له دوا‌ی بلا‌بوونه‌وه‌ی ئاینی ئیسلام له کوردستان جیگیربوون و دواتریش له ئەنجامی سیاسه‌تی به‌ عه‌ره‌بکردن رێژه‌یان به‌ره‌و زیادی چوو .

٤- عه‌جه‌م:

دوا‌ی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب دی ره‌چه‌له‌کیان تا ئیستا روون نه‌بوته‌وه، یه‌کی له بیروراکان ئەوه‌یه ده‌گه‌رێنه‌وه بۆ تورک و خو‌شیا‌ن له هه‌ولی چه‌سپاندنی ئەوه‌ن که به تورک هه‌ژمار بکری‌ن.

٥- فارس:

رێژه‌یان دوا‌ی عه‌جه‌مه‌کان دیت و به زۆری له کوردستانی رۆژه‌ه‌لاتدا ده‌ژین.

٦- هه‌روه‌ها کلدان و ئاشووری ئەرمه‌نی: به رێژه‌ی جیاواز له کوردستاندا بوونیان هه‌یه جگه له‌چه‌ندین ئاین و ئاینزای وه‌ک (موسلمان و مه‌سیحی و جوله‌که و زه‌رده‌شتی و سوننه و شیعه و ئەه‌لی حه‌ق...هتد.)

٥/ په‌ش و جو‌ره‌کانی نه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردی :

١- په‌ندو قسه‌ی نه‌سته‌قی کوردی ٢- حیکایه‌ت ٣- ئەفسانه ٤- داستان ٥- شیعری فۆلکلۆری

٦- گۆرانی فۆلکلۆری ٧- حه‌یران و لاوک ٨- نوکته ٩- مه‌ته‌ل ١٠- ئیدیهم ...هتد

١/ په‌ند و قسه‌ی نه‌سته‌قی کوردی:

زاراوه‌ی په‌ند: له ناو کورد دا بۆ گێرانه‌وه‌ی په‌ند چه‌نده‌ها زاراوه به‌کاردینن , وه‌کو پێشینیان گوتویانه , په‌نده‌که ده‌لی , کورد وته‌نی , مه‌سه‌ل ...هتد.

۲/حیکایه‌ت:

حیکایه‌تیش به‌شینکه له به‌شه‌کانی ئه‌ده‌بی فۆلکلۆر و به‌ژانریکی گرنگ و کاریگه‌ر داده‌نری له ژیانی گشت نه‌ته‌وه‌کانی دونیادا.حیکایه‌ت جۆریکه له جۆره‌کانی چالاکی مروّف له دیرینی زه‌مانه‌وه‌هیه و ناسراوه و به‌وینه‌یه‌کی هونه‌ری و ئه‌ده‌بی و گه‌نجینه‌یه‌کی به‌نرخ داده‌نری.هه‌روه‌ها گرنگی حیکایه‌تی فۆلکلۆر له‌وه‌ده‌رده‌که‌وی که‌ته‌نها هه‌ر سه‌برده و حیکایه‌تی گێرانه‌وه‌ی پیشینانمان نییه، که ئیمه‌ گوی بی‌بگرین، به‌لکو له پال ئه‌مه‌شدا ده‌توانین بیری مروّقی سه‌ره‌تای تیا بخوینینه‌وه‌ له‌گه‌ل ئه‌و چه‌ز و ئاره‌زوو و خه‌وانه‌ی که‌هه‌یان بووه.

۳/نوکه‌ته:

ئه‌مانه‌ کۆمه‌لیک باس یان حیکایه‌تی کورتن، شیوازیکی کۆمیدیان هه‌یه، مه‌به‌ستیانه واقیعیکی خراب له‌روویک له‌پوه‌کانه‌وه‌ زه‌قتر بکه‌نه‌وه،جا چ سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، ئایینی بی ... هتد .
۴/مه‌ته‌ل:

کۆمه‌لیک پرسته‌و په‌ره‌گرافی پرسیار ئامیزن، به‌رهمز باس له‌شتیک ده‌که‌ن، دواتر ده‌پرسن: ئه‌و شته‌چییه؟ وه‌کو: به‌پری نیوه‌یه و به‌نیوه‌یی پره؟ وه‌لام (مانگ).

۵/ئیدیۆم:

ئیدیۆمیش به‌شینکه له‌به‌شه‌کانی فۆلکلۆر و کورتترین واتای ئه‌وه‌یه که ((وشه‌یه‌که یا ده‌سته وشه‌یه‌که که واتایه‌کی دروستی خۆی هه‌بی، به‌لام به‌مه‌به‌ست له‌پرسته‌یه‌کی تایبه‌ت سیفه‌تی که‌سیک یا شتیکی بی‌ده‌رده‌بری)) ئه‌مه‌ش زیاتر بو سه‌رنج راکیشان و کاریگه‌رکردنی قسه‌یه له‌لایه‌ن قسه‌که‌ره‌وه .